

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 36, Nisan 2019, s. 481-491

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4939>

Erdal Eren HALİS

Sakarya Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, erdaleren6060@gmail.com

GECEKONDULAŞMA VE TOKİ KONUTLARININ OLUŞUM SÜRECİ ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Özet

Ülkemizde gecekondu bölgeleri, 1950'li yıllardan sonra sanayisi gelişmiş olan kentlerimizde, köylerden, kasabalardan, küçük kentlerden hızlı göçün sonucu olarak artmıştır. Son 30 – 40 yılda dünyada ve Türkiye’de gelişen neoliberal politikalar bağlamında gecekondulaşmanın önüne geçilmek istenmiş ve bu da kentsel dönüşüm projeleri adı altında gerçekleştirilmiştir. Bir devlet kurumu olan Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ), 2000 yıllarla birlikte konutlaşma etkinliğini sonra derece verimli bir şekilde arttırmıştır. Öncelikli hedefi toplumun konut ihtiyacını karşılamak ve gecekondulaşmanın önüne geçmeyi sağlamaktır. Lakin dar gelirli ailelere yönelik projeler genellikle kentin çeperlerinde yapılması, gecekonduda yaşayan ailelerin yine kentin dışında Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından yapılan konutlara yerleşmesine neden olmuştur. Görünürde gecekondular kalkmıştır, ancak onların yerine yapılan TOKİ konutları birçok açıdan gecekondulara benzemektedir. Bu çalışmada son 50 yıldır bir hızlı kentleşme sorunu olarak ortaya çıkan gecekondulaşmayı, gecekondu ve konut sorununu çözmeyi hedefleyen TOKİ uygulamaları, nitelik ve nicelik açısından gecekondulaşma ve TOKİ konutları oluşum süreçleri arasındaki benzerlikler tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gecekondulaşma, Tokileşme, Neoliberalizm, Kentleşme.

SIMILARITIES BETWEEN SQUATTERS AND TOKI HOUSING DEVELOPMENT PROCESS

Abstract

In our country, slums have increased as a result of rapid migration from our cities, villages, towns and small cities which developed after 1950s. Last 30-40 years in the context of the developing world and neoliberal policies in Turkey and this was made to avoid settlements, which were conducted under the name of urban renewal projects. The Housing Development Administration of Turkey (TOKI), which is a governmental institution, increased the efficiency of housing after 2000s in a highly efficient manner. Its primary objective is to meet the housing needs of the society and to prevent the squatting. However, projects aimed at families with low incomes generally have to be built on the periphery of the city. Apparently the shanties have been erected, but instead of them, TOKI houses are similar to squatters in many respects. In this study, the similarities between TOKI applications aiming to solve the shanties, squatter and housing problems, and the formation of squatter and TOKI houses will be discussed.

Keywords: Slums, TOKI's, Neoliberalism, Urbanization.

GİRİŞ

Modern dönemde kentleşme olgusu, derin bir sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşümü içermektedir. Tarım sektörünün artık yeterli geçim kaynağı olamaması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kırsal bölgelerde yaşayan insan sayısının giderek azalmasına sebep olmuştur. Kentleşme, toplumların yapısal dönüşümlerinin en dikkat çeken tarafıdır (Can, Çiçek, 2012: 38). Bununla birlikte aynı zamanda nüfusun büyük oranının topraktan ve tarımdan uzaklaşarak tarım dışı iş alanlarında, sanayileşmiş bölgelerde, karmaşık örgütlerde ve dolayısıyla kırsal alanlardan yerlerde, kentlere göç ederek buralar da ikamet etmeye ve hayatlarını kazanmaya başlaması olarak tanımlanabilir.

Hızlı bir gelişim sürecine giren ülkelerde rastlanan kentleşme, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfus oranının kırsal alanlardan yaşayanlardan görece daha fazla olması durumudur. II. Dünya Savaşı sonrasında bütün Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın gelişmekte olan ülkelerinde, tarihin daha önce hiçbir döneminde rastlanılmamış yoğun insan topluluklarının kırsal bölgelerden hızla büyüyen kentlere doğru göç ettiği bilinmektedir (Kıray, 1982: 276). Üçüncü Dünya ülkelerinde artan kent bölgeleri, sanayileşmiş ülkelerdeki kentlerden kayda değer bir şekilde farklılık gösterir. Üçüncü Dünya veya gelişmekte olan ülkelerde insanlar, kendi geleneksel kırsal üretim sistemleri çözülmesi, sanayileşmiş kent alanları daha iyi istihdam olanakları sunması, savaşlar, can güvenliği, hastalık, devlet politikası, yerel hadiseler vb. gibi sebepler nedeniyle kentlere göç ederler. Sanayileşmiş ve iş imkânları yoğun olan kente kısa süreliğine, hedeflediği yeterli parayı kazandıktan sonra geldiği bölgelere dönme amacıyla gelen insanların sadece bir bölümü geldikleri yerlere geri dönmektedir. Ancak büyük çoğunluğu yeni geldikleri kentin sosyo-kültürel özelliklerini içselleştirerek kendini gittiği yerde kalmak zorunda hisseder. Bunun nedeni kente geldikten sonra çeşitli sebeplerden dolayı önceki bölgelerindeki ve toplumlarındaki statülerini yitirmiş olmalarıdır. Bu bölgeler köyler, yeterli iş imkânı sağlayamayan küçük kentler olabilir (Can, Çiçek, 2012:39). Sonuç itibarıyla bu göçmenler, kentin çeperlerinde, hızla türeyen gecekondu alanları orta çıkarırlar. Kentler büyüdükçe bu

kentin kenar mahallerinde türeyen gecekondu, zamanla kendi istemlerinin dışında merkezde kalmaktadır. İstanbul Anadolu yakasında Kadıköy'e yakın Fikirtepe Mahallesi buna tipik bir örnektir. İlk kurulduğunda kent merkezinin (Kadıköy'ün) kıyısında olan mahalle şehir genişledikçe konumu merkezileşmiştir. Anadolu yakasında konutların kuzey ve güneye doğru yapılması sonucu bu gecekondu alanı merkezde kalmış, arsa alanları merkeze yakınlık sebebiyle pahalılaştırılmış ve ticarileştirilmiştir.

İkinci dünya savaşı sonrası 1960'lı yıllara kadar kent bilimcilerinin önemli bir kısmı, hızlı kentleşmenin toleransla karşılanması ile birlikte, göç yoluyla kentlerde yaşayan insan sayısının artması ve kent alanlarında nüfusun yoğunlaşması meselesinde hemfikir olmuşlardır. Nüfusun kentlerde artması ve yoğunlaşmasının özendirilmesi görüşü kuvvetlendiren en önemli motivasyon ise, kırsal bölgelerde çeşitli sebeplerle kullanılmayan ya da üretim sürecinde aktif olarak bulunmayan işgücünün, sanayi ve endüstri sektörüne kaydırılarak ülkelerin ekonomik kalkınmasına hız kazandırmaktır. Bundan nedenden ötürü gelişmekte olan ülkelerin yönetici konumundakiler, içgöçün gerekliliğini destekleyici söylemler geliştirmemiş gibi gözükseler bile, oluşan bu durumun önüne geçici bir politika da izlememişlerdir. Ülkemiz açısından bakıldığında halk arasında ifade edilen "İstanbul'un taşı toprağı altın" sözleri İstanbul'a göçü teşvik edici olduğu söylenebilir. Fakat 1960'lardan sonra gelişmekte olan ülkelerin sınırlı sayıdaki büyük kentlerine hızlı ve yoğun göç akımı başladığında ise, istihdam oluşturma kapasitesi, kentsel hizmetler ve en önemlisi konutlaşmaya olan ihtiyaçlar karşısında ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır (Ender, 1989: 7).

Türkiye özelinde bu konutlaşma ihtiyacını gidermeyi devlet değil vatandaşın kendisi üstlenmiştir. Kırsal alanlardan kentlere göç eden vatandaşlar, bir gecede inşa ettikleri konutlar ile ortaya çıkan konutlaşma ihtiyacını gidermişlerdir. Devletin de önceleri görmezden gelerek daha sonra gecekondu tapu dağıtarak olayı resmiyete döktüğü iddia edilebilir (Kantemir, 2013: 436). Tapu dağıtma hadisesinden sonra ülkemizde gecekondu meşrulaştırılmış ve bu hadise gecekondulaşmayı teşvik etmiştir. Gecekondulaşma, ülkemizde bir tür konut edinme yöntemi olmuştur.

Çalışmamızın devam eden kısmında gecekondulaşma olgusuna ve Türkiye'de bir tür konut edinme yöntemi olan gecekonduların oluşum süreçlerine odaklanılacaktır. Takip eden bölümde ise neoliberal politikalar bağlamında dünyanın birçok yoksul mekânlarının dönüşümüne, Türkiye özelinde ise TOKİ konutlarının oluşum süreçlerine değinilecektir. En son kısmın da ise gecekondulaşma ve TOKİ konutlarının oluşum süreci arasındaki benzerlikler tartışılacaktır.

Gecekondu Olgusu, Türkiye'de Gecekonduların Oluşum Süreci

1966 yılında kabul edilen gecekondu yasasına göre, gecekondu "imar ve yapı yasalarına aykırı olarak, devlete yahut başkalarına ait arsa ya da araziler üzerinde ve arsa sahibinin rızası alınmayarak, yapılmış binalar" şeklinde tanımlanmıştır. Bu hukuki nitelikteki tanımın yanında, yerleşim birimi olarak da gecekondu tanımlanabilir: "kırsal bölgelerden kente göçen aileleri barındıran ve çoğu, briket tuğla gibi araçlarla inşa edilmiş konutlarla bir yerleşim ve yaşam biçimidir" (Türkdoğan, 2015: 33). Gecekondu olgusu farklı perspektifteki sosyal bilimciler tarafından değişik şekillerde tanımlanmıştır. Kent üzerine çalışmaları ile tanınan Ruşen Keleş (1998: 53) gecekonduyu, "bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak, gerçek ya da tüzel, kamusal ve özel kişilerin toprakları üzerine, toprak sahibinin istenç ve bilgisi dışında, onaysız

olarak yapılan, barınma ihtiyaçları devletçe ve kent yönetimlerince karşılanamayan yoksul ya da dar gelirli ailelerin yaşadığı barınak” türü olarak tanımlamıştır.

Gecekondulaşma Türkiye’de ortaya çıkışı ve yayılışı ikinci dünya savaşı sonrasına denk gelmektedir. İkinci dünya savaşı bütün dünyaya olduğu gibi Türkiye’ye de önemli değişiklikler getirdi. Dünyanın soğuk savaş ile iki bloğa bölünmesi Türkiye’nin de Batı bloğunda yer almasıyla birlikte tek partili sistemden çok partili siyasi rejime geçilmiştir. Bu zaman diliminde, savaş öncesinde iç pazara sıkışmış ülke ekonomisinin, özellikle tarımda modernizasyona öncelik verilerek dışa açılma süreci başladı. Liberalleşme söylemi içinde özel kesime önem verilmeye başlandı. Demiryolları ağırlıklı altyapı yatırımları stratejisinden, karayolu ağırlıklı altyapı stratejisine geçildi. Bir yandan da tarımda hızlı bir makineleşme gerçekleştirildi. Tekeli’nin ifade ettiğine göre (2009: 116) bu makineleşme ve tarımda teknolojik gelişmeler verimliliği arttırdı. İnsan gücünün büyük çoğunluğunun makinelere devredilmesi, kırsal bölgelerde birçok çalışanın işsiz kalmasına neden oldu. Bu işsizlik insanların kırsal bölgelerden kopmalarını, iş alanlarının geniş olduğu şehirlere göçmelerine ön ayak olmuştur.

Bu gelişmeler sonucunda ikinci dünya savaşı sonrasında Türkiye’de çok hızlı bir kentleşme ortaya çıkmıştır. Hızlı kentleşme ortaya çıkmadan önce sadece Ankara’da tespit edilen %6 seviyelerindeki nüfus artışı, Türkiye’nin tüm kentlerinde birden yaşanmaya başladı. Bu yoğun ve ani kentleşme ile birlikte Türkiye kentleri hızla artan barınma ihtiyacı karşısında yeterli konut arzını sağlayamamıştır. Bu yeterli konut sağlayamama durumu sonucunda spontane olarak bulunan çözümler ortaya konulmuş ve kentlerin çeperlerinde gecekondu defacto bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. İkinci dünya savaşı sonrasında bu tıkanıklığı bir ölçüde aşmayı sağlayan zaman içinde oluşan gecekondulardır. Gecekondu, ani şehirleşme ile ortaya çıkan konut sorununu bir şekilde çözmesi nedeniyle tampon kurum olarak değerlendirilebilir. Düzenli işi olmayan, düşük aile geliri dalgalanmalar gösteren, meşru sayılan konut inşa sürecinin bürokratik kalıplarını yerini getiremeyen, kırsal bölgelerden kente göçmüş, guruplar, başlangıçta kentin emek pazarına yakın kesimlerinde, topografik koşulları elverişli olmayan alanlara da uzanarak, çoğunlukla hazine toprakları üzerinde, yıkıldığında kolayca tekrar yapılabilecek nitelikte gecekondu yapmaya başlamıştır. Ayrıca bu gelişmeler ilginç bir meşruiyet krizi durumunu ortaya çıkarmıştır. Bir yandan rejimin bu gruplara kendi meşru gördüğü yollarla konut inşa etme olanağı sağlayamaması, öte yandan gelişmeye başlayan sanayinin emek talebi onların haklılıklarının temel dayanağını oluşturmuştur. Demokratik süreç içinde sayıları artan gecekonducuların seçmen olarak pazarlık gücü elde etmeleri uzun erimde varlıklarını korumalarına ve güvence sağlamalarına olanak sağlamıştır. (Tekeli, 2009: 119)

Kısaca gecekondulaşma, Türkiye’de özellikle 1950’li yıllardan sonra tarımda yaşanan yapısal dönüşümün sonunda kentlere doğru yönelen göç dalgalarının yarattığı sosyal-siyasal-kültürel-ekonomik-psikolojik vb. çok boyutlu bir süreçtir. (Bal, 2015; 148) O dönemde, gecekondu, kitlesel göçün etkilerini hafifletmede en önemli tampon kurumlardan biri haline gelmiştir.

İlk zamanlarda kentlerin çevrelerinde ve kentin emek pazarına yakın yerlerde görülen gecekondu, özellikle büyük metropollerde (İstanbul, Ankara, İzmir) gelişen süreç içinde kent genişledikçe bu konutlar iç dairede kalmışlardır. Bu iç dairede kalan gecekondu kentin büyümesiyle, merkeze yakınlığı sebebiyle arsa fiyatı bakımından değer kazanmıştır. Bu

gecekonduların bulunduğu bölgeler ileride tartışacağımız gibi kentsel dönüşüm alanlarının ilk olarak seçilecek yerler ile paralellik gösterecektir.

Öte yandan gecekondu Türkiye'ye özgü bir olgu değildir. Türkiye'ye özgü olan gecekondu kelimesidir. Batı dillerinde gecekondu "slum" veya "ghetto" olarak kavramsallaştırılmıştır. Diğer ülkelerde ve özellikle üçüncü dünya ülkelerinin büyük kentlerinde de gecekondu ortaya çıkmıştır. Bu üçüncü dünya ülkelerine Arjantin, Brezilya ve Şili örnek verilebilir. Bu ülkelerde benzer koşullar içinde, benzer nedenlerle gecekondu bölgeleri oluşmuştur. Barriada, Favela, Rancho, Casbah gibi adlarla Güney Amerika'nın kentlerini dolduran gecekondu, ülkemizdekilerden pek farklı olmayan koşulların, yoksulluğun, geri kalmışlığın simgelediği bir gelişme biçiminin ve düzeyinin ürünleridir. Kent nüfusunun Lima'da %36'sı Caracas'ta ve Manila'da %35'i, Mumbai'de %50'si gecekondu bölgelerinde yaşamaktadır. Gecekondu sorunun özellikle az gelişmiş ülkelerde görülmesi, kentleşmenin bu ülkelerdeki hızıyla açıklanabilir (Keleş, 2014: 366). Hızlı kentleşmenin yanında konut sunusundaki eksikliğin de kentlere göçmüş bulunan insanları gecekondu yapmaya yönelttiği öne sürülebilir.

Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan gecekondulaşma 1990 yıllara kadar devam etmiştir. Devlet gecekondulaşmanın önüne geçebilmek için bir dizi yasalar çıkarmıştır. Çıkarılan her gecekondu yasası, çıkarıldığı tarihe kadar yapılmış olan gecekonduların "kaçak" saymaktan kurtarmış sahiplerinin eylemlerini ise bağışlamıştır. 6188(1953), 775(1966), 1990(1976), 2805(1983), 2981(1984) ve 3366(1987) sayılı gecekondu yasaları bu gözlemin somut örnekleridir (Keleş, 2014: 394). Bu kaçak yapıların bağışlanması gecekondu sorununu çözümünü değil, bu konutların resmileşmesini getirmiştir. Problemin çözümü yerine daha çok teşvik edici olduğu iddia edilebilir. Son günlerde çıkarılan imar affi da bu bağlamda değerlendirilebilir. İmar affinin çıkacağı söylentisi bazı bölgelerde kaçak yapıların sayısını arttırdığını söyleyebiliriz. Örnek olarak Doğu Karadeniz yaylalarında yapılan betonarme kaçak yapılar verilebilir (<http://www.milliyet.com.tr/yaylada-imar-barisi-kacak-gundem-2713199/>). Görüldüğü üzere af veya bağışlamalar sorunu çözmekten çok resmiyet kazandırmakta ve az da olsa teşvik edici olmaktadır.

Kentsel Dönüşüm ve Toplu Konut İdaresi

Kentsel dönüşüm olgusu ilk olarak, gelişmiş Batı ülkelerinin kentlerinde sosyal ve ekonomik açıdan çöküntü alanlarının yeniden canlandırılmasına yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Genelde kentlerin, nüfusunun azaldığı ya da düşük gelir gruplarının yetersiz ekonomik ve fiziksel şartlarda yaşadıkları ve sosyal dayanışmanın kaybolduğu konut alanlarında, eski boş liman ve sanayi alanlarında kentin ekonomik gelişimine katkıda bulunacak projelerin hayata geçirilmesi biçiminde başlamıştır. Batı kentlerinin mekânsal biçimlenmesine müdahale yöntemleri, yapılan hatalardan alınan derslerle zaman içerisinde o toplumlara özgü kurumsal yapıların varlığına ve toplumsal dinamiklerine göre geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de planlama sisteminde kentsel dönüşüm, bir strateji olarak uygulanamamış dolayısıyla Türkiye'nin bağlamsal ve uygulama dinamiklerine göre gerçekleşmiştir. (Ataöv, Osmay, 2007: 58).

Gecekondu 1980 öncesinde, gerçek anlamda yoksul sınıfların mekânı olma ve sanayi için ucuz işgücü sağlama gibi iki temel işlevi yerine getiren yerleşimler durumundayken, 1980 sonrası neo-liberal politikaların da etkisiyle bu işlevleri yerine getirmekte etkisiz hale gelmiştir.

1980 öncesinin tampon mekanizmaları, yıkılmaya, yapımcı ile kullanıcılar ayrışmaya başlamıştır. Hastalıklı olarak değerlendirilen gecekondu yeni yatırım alanları olarak görülmeye başlanmış, küresel sermayenin çekim alanları olarak yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Bu durumda gecekonduya yaşayanların kentin uzak coğrafyalarına taşınması, kentin yeni bir görünüme kavuşturulması söylemi daha fazla vurgulanmaya başlamıştır (İçli, 2011: 48). Çünkü 1950 ve 1980 yılları arasında ekonomik büyüme ve sanayileşme politikası bir sanayi kenti oluşumunu ortaya çıkartırken, kırsal bölgelerden kente göçün sonucunda hızlı bir kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu süreç, kent çevresindeki hazine ya da özel arazi alanlarına gecekondu yapılarak kentsel alana dönüşümü ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde, büyüme politikasının etkili ve etkin uygulanması, merkezi bir planlama anlayışını da beraberinde getirmiş ve buna paralel olarak yerel yönetimler kentleşme sorunlarına duyarlılık göstermeye ve çözüm arayışında kısıtlı düzeyde de olsa rol almaya başlamıştır (Ataöv, Osmay, 2007: 61-62). 1980 öncesi dönemde gecekonducuların işgücü potansiyeli taşınması nedeniyle bu bölgelerin yasallaşmaya başlaması ve pazarlanabilmesi, bu dönemin sosyo-ekonomik yapısını etkilemiştir. Gecekondu organize bir şekilde üretilmesi, gerek bireysel gerek yasadışı örgütlenmeler eliyle gecekondu üretiminde kiralık ve mülk sahipliğini arttırmıştır. Bunun yanında, kentteki gecekondu ilerleyen süreçte dört veya beş katlı binalara dönüşerek apartmanlaşmıştır. (Tuna, 2010: 368) Sonuç olarak gecekondu, yapılışı itibari ile imar kanununa uygun olmayışı, alt yapısının yetersiz, sağlık koşullarının elverişsiz olması (Dündar, Ergin, 2007: 89) sosyal travmanın ve ekonomik sıkıntıların yanı sıra kentle bütünleşememe gibi sorunlardan dolayı içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Günümüzde T.C Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) ise, bu çözüm arayışları içerisinde yer alan konut üretiminde ya da kentsel dönüşüm projelerinde en önemli aktörlerin başında gelmektedir.

Türkiye’de kentler, aşırı nüfus yığılmaları, afet, tehlike ve riskleri, yanlış yer seçimi kararları gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanan sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunların her biri, ülkemiz için kentsel dönüşüm gereksinimini doğuran olağan faktörlerdir. Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de kentsel dönüşüm ile kent içindeki sanayi yapılarının yenilenerek; ticari, kültürel ya da konut ihtiyacını karşılamaya yönelik kullanılması ya da var olan tarihi yapıların korunarak yenilenmesi gibi uygulamalar yapılmıştır. Diğer ülkelerden farklı olarak ülkemizde özellikle 1999 Marmara depreminden sonra deprem yıkılma riski bulunan yapılaşma bölgelerinde bu riske karşı gerekli önlemlerin alınmasıyla söz konusu alanların değiştirilmesi gündeme gelmiştir (Kentsel Dönüşüm Çalıştayı Sonuç Raporu, 2014). Bu dönüşüme yönelik çalışmalar 2000’li yıllardan sonra artarak devam etmiştir. Son on yılda Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ), kentsel dönüşümdeki aktif rolünü sürdürmektedir.

Günümüzde kent alanları devletin ve özellikle yerel yönetimler eliyle önü açılan özel sektörün yeni müdahale alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıta Avrupa’sının uyguladığı refah devleti politikaları, 1973 yılında Petrol Krizi ile çözülmeye başlamıştır. ABD’de Ronald Reagan ve Britanya’da Margaret Thatcher liderliğinde oluşan hükümetler, refah devletinin içini boşaltmıştır; yerine özel sektör odaklı neoliberal iktisat politikaları uygulamaya konulmuştur. Bu süreç içinde “girişimci belediyeler”, “sosyal belediyelerin” yerini almıştır. Devlet sosyal olmaktan çıktıkça ve merkezi devlet bütçesi kısıldıkça, yerel yönetimler kendi bütçelerini yaratmak ve rant geliştiren projeler oluşturma zorunluluğu durumunda kalmışlardır (Erman, 2016: 23).

Kentlere merkezi ve yerel yöneticiler tarafından özellikle uluslararası sermaye ve yatırımları, mega projeleri, mega olayları çekme misyonu yüklenilmiş, bu misyonun yerine getirilmesi için uğraşmıştır. Marka kent yaratmak ve böylece kentlerini pazarlamak belediye başkanlarının, yerel yöneticilerinin yeni rolü olmuştur. Belediyelerin işlevleri kadar yapısı da değişmiştir; özelleştirmeler ve taşeron sistemler yaygınlaşmıştır. Daha sonra belediye şirketleri kurulmuştur. Ülkemiz özelinde düşünürsek İstanbul Kültür A.ş. ve Konya Kültür A.ş. en bilindikleri olarak bu şirketlere örnek olarak verilebilir. Yerel yönetimler bir tarafta sermayeyi kentlerine çekmek için özel sektöre avantajlar sağlarken ve ayrıca özel sektörün almak istemediği riskleri üstlenirken bir taraftan da kendileri için gelir sağlamaya yönelmişlerdir. Kentlerin bu kamu-özel sektör ortaklığı ile dönüşmesi “neoliberal kentleşme” kavramıyla açıklanmaktadır (Peck, Theodore ve Brenner, Akt. Erman, 2016: 24).

Mega projelerle kentin dönüşümü yanında kent merkezleri de büyük dönüşümler göstermiştir.. Bu sürecin ana aktörü ise banliyölerde aile odaklı bir yaşantı süren ebeveynlerinden farklı olarak kenti tercih eden “yeni orta sınıf”tır. 1980 sonrası küreselleşme ile yıldızı parlamış finans, sigortacılık, danışmanlık, emlak, medya gibi sektörlerde çalışan kariyer odaklı bu yeni kesim, kültür üzerinden kurdukları yaşam tarzını kentteki etkinlikleri tüketerek yeniden üretmekte ve bunun için yeni kent mekânları talep etmişlerdir. Ellerinde ekonomik ve kültürel sermaye bulunan bu yeni grup karşısında kent yoksulu haline gelmiş olan eskinin işçi sınıfı çaresiz ve etkisiz kalmıştır. Küreselleşme ile ortaya çıkan yeni uluslararası iş bölümü içinde, sanayinin Batı’dan Üçüncü Dünya Ülkelerine taşınması sonucu ortaya çıkan sanayisizleşme işçi sınıfını işlevsizleştirmekle birlikte önem kayıp etmesine neden olmuştur (Erman, 2016: 26). Artık kentin bu sınıfa ihtiyacı yoktur. Çünkü sanayi şehri diye bir şey kalmamıştır. Sanayi şehri diye bir şey kalmayınca sanayii sektöründe çalışacak işçilere de gerek kalmamıştır.

Yeni orta sınıf kente yerleştikçe eski işçi sınıfı kentten uzaklaşmaktadır. Yerinden edilerek ya kenti terk etmekte ya da kentin çeperine çekilmek durumunda bırakılmaktadır. Genel olarak kent merkezi çevresinde yaşayan düşük gelirli grupların, kentsel dönüşüm sonrası orta ve üst gelirli gruplarla yer değiştirmiştir. Bu sürece soylulaştırma adı verilmiştir (Çeker, Belge, 2015: 78). Bunun aynı zamanda sanayinin kentlerin dışına itilmesi ve sektör bazında düşünülecek olursa merkezlerin hizmet sektöründe yoğunlaşması gibi sonuçları da olmuştur.

Erman (2016: 70) “Türkiye’de neoliberal kentsel dönüşüm İstanbul’da Bedrettin Dalan’ın belediye başkanı olduğu dönemde ilk izlerini gösterdiğini” ifade etmiştir. Dalan İstanbul’u “küresel kent” yapması projesi altında kentin birçok alanına müdahale etmiştir. 1980 öncesi dönemin küçük ölçekli sanayi yapılarını ve gecekondu yerleşimlerini barındıran Haliç, İstanbul’un girdiği sanayisizleşme döneminde fabrika ve gecekonduardan arındırmıştır. Kent merkezi yeniden yapılandırma hedefi ile İstiklal Caddesi yayalaştırılmıştır. Tüm bu yaptıklarına bakılırsa İstanbul’un neoliberal kentleşme sürecinin başlaması Bedreddin Dalan’ın belediye başkanı olduğu dönem olduğu söylenebilir.

Neoliberal kentsel politikaların hâkimiyeti ise kendini esas olarak 2000 yılından sonra göstermiştir. 2002’li yıllardan sonra çıkarılan yasalar ile kent üzerinden neoliberal politikalar güçlendirilmiştir. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tekrardan yapılandırılarak neoliberalleştirildi. Doğrudan başbakanlığa bağlanarak hem hesap verebilirliği sınırlandırılmış hem de bürokrasi dışında tutularak proje uygulamalarına hız kazandırılmıştır. 2004 yılında çıkan 5273 sayılı kanunla Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü’nün görev ve sorumlulukları Toplu

Konut İdaresi başkanlığına devredilmiştir. Bunun sonucunda TOKİ kamu kaynaklarını kullanan dev bir şirket haline gelmiştir. Böylece TOKİ'nin kent arazisini yönetme gücü artmıştır. Kamu arazilerinin TOKİ'ye devredilmesiyle, devlet eliyle özel sektöre aktarılmasının önü açılmıştır. Emlak Konut 2002 yılında Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı'na dönüştürüldü. Toplu Konut İdaresi Başkanlığının Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığının elde ettiği gelirden hissesi oranında (%49) pay alması yasaya bağlanmış; böylece TOKİ ve Emlak Konut üzerinden kamuya ait araziler hasılat paylaşım modeliyle özel sektöre açılmıştır (Erman, 2016: 71). Bunun sonucunda kentsel dönüşüm projeleri hız kazanmıştır.

Tüm bu yasalarla kent arazisinin pazarlanmasının hukuksal çerçevesi oluşturulurken dönemin yöneticileri tarafından gecekondu, kentlerde kanserli hücreler olarak tanımlanarak, hedef haline getirildi. Bu söylemle amaç kentlerin temizlenmesiydi. Bu noktadan itibaren gecekondu suç ve şiddetle ilişkilendirilerek negatif anlamlar yüklenmiştir. Böylece Türkiye'de gecekondu dönüşüm projelerinin önü açılmış oldu.

SONUÇ

Gecekondulaşma ve TOKİ Konutlarının Oluşum Süreçleri Arasındaki Benzerlikler

Görünürde bu iki olgunun birbiriyle hiçbir bağlantısı veya benzerliği olmamakla birlikte oluşum süreçleri nitelik ve nicelik anlamında birçok benzerliği bulunmaktadır. Bu bölümdeki amacımız bu benzerlikleri tespit etmektedir.

Öncelikle süreç açısından bakılacak olursa gecekondulaşma Türkiye'de 1945 ile 1955 arasındaki 10 yıllık zaman diliminde hızlı bir şekilde artmıştır. Aynı şekilde TOKİ konutları 2005 ile 2015 yılı arasında 10 yıllık süre zarfında hızla artmıştır. Mekân olarak her ikisi de kentin çevrelerinde mesken edinmişlerdir. Gecekondu şehir merkezinin ve emek yoğun bölgelerin çevrelerinde ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde bugün TOKİ konutları da yapılış amacıyla dar gelirli aileleri ev sahibi etmek için rantın düşük olduğu yerlerde yani kentlerin çevrelerinden kendini göstermiştir. Kent merkezine yakın olan TOKİ projeleri daha çok orta sınıfa hitap etmektedir.

Yaklaşık on yıl TOKİ'nin başkanlığını yürütmüş, kendi başkanlığı döneminde birçok projeye imza atmış ve 2011 genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti tarafından Şehircilik Bakanlığı'na getirilen Erdoğan Bayraktar Toplu Konut İdaresi Başkanlığının misyonu ve amacını; “modern yaşamın gerektirdiği sosyal ve teknik özelliklere sahip, doğal ve kültürel değerlerle bütünleşmiş alanlarda alternatif modeller üreterek, öncelikle konutu olmayan dar gelirli insanların konut sahibi olmalarına destek vermek” şeklinde tanımlamıştır (Bayraktar, 2013:166). Burada TOKİ konutlarının yapılış amacı dar gelirli sınıftan kaldırmak değil ev sahibi yapmaktır. Yani geçmişte gecekondu oturanlar bugün dar gelirli insanlar için yapılan TOKİ konutlarında oturanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gecekondu TOKİ konutlarına gelenler, ev taksidi ödemelerinin yanı sıra ısınma ve apartman aidatı ödediklerini dolayısıyla çok masraf olduğunu, bu masrafı karşılayabilecek düzenli gelirleri olmadığı için çok zorlandıklarını belirtmektedirler. Bazı ailelerin toplu konutlara taşınmalarından kısa bir süre sonra geçim sıkıntısı nedeniyle yakın köylere taşındıkları görülmektedir. En çok rahatsız oldukları konu da ev borcu için yaptıkları ödemelerin faize gitmesi ve anaparayı ne zaman ödemeye başlayacaklarını bilmemeleridir.

Kısacası aktörler, gerekli ekonomik yükümlülüklerle katlanabilecek güce sahip olmamaları, toplumsal ve ekonomik açıdan kaynaklarının çok kısıtlı olması nedenleriyle kentsel değişim projelerinde barınma ya da çalışma koşullarını değiştirmek açısından bir kapasiteye sahip değildir. Yoksul ve dar gelirli kesimlerin barınma sorunlarına çözüm olarak öne sürülen toplu konutlar, kent yoksullarına çare olmak yerine daha ağır bir biçimde yoksulluğun yeniden üretildiği alan haline dönüşmektedir (İçli, 2011: 54). Gecekondularda yaşayan insanlar çoğunlukla enformel sektörde, düzensiz işlerde çalışan kişiler oldukları için düzenli bir gelirleri de yoktur. Gecekonuda oturanlar ile dar gelir grupları için yapılan TOKİ konutlarında oturan arasında ekonomik olarak benzerlik olduğu ifade edilebilir.

Gecekondu, tanım ve yapılış itibarıyla çoğu, briket tuğla gibi araçlarla yapılmış konutlardır. Yani inşaat kalitesi göz önüne alınarak yapılan konutlar değildir. “Başımızı sokacak bir yerimiz” mantığıyla yapılmışlardır. Aynı mantığın bir benzerinin TOKİ konutlarında da devam ettiği söylenebilir. TOKİ konutları amaç nicelik bakımından çoğalmak olduğundan, inşaat kalitesi çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Toki’ye taşınan birçok kişi daha bir sene olmadan binalarda çökme olduğunu ve bu çökmelerin harçla kapatıldığını, dairelerin içinde üst katlardan sızıntı olduğunu, ıslak zemindeki fayansların hemen kabardığı ve döküldüğünü, mutfığa konulan dolabın kısa sürede bozulduğunu, bazılarının dolabı balkona koymak zorunda kaldığını, duvarlara bir saat bile asamadıklarını, duvarların döküldüğünü kısacası inşaat kalitesinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir (İçli, 2011: 50). Burada açıkça görülüyor ki TOKİ konutları ile gecekondu arasında inşaat kalitesi bakımından büyük benzerlikler vardır. Sadece konutlar yatay mimariyle değil, dikine inşa edilmiştir. Son zamanlarda dikey mimariyle ilgili şikâyetlerden (medeniyetimize uygunsuzluk) dolayı Toplu Konut İdaresi Başkanlığının yatay mimari ile ilgili projelere geçildiği bilinmektedir.

Gecekondu hiçbir estetik değer taşımayan konutlardır. Kaldı ki yapılış hızı gerektiren bu yapılarda estetik kaygı hiçbir zaman güdülmemiştir. TOKİ konutlarında da aynı mantığın devam ettiği söylenebilir. Meseleye mimarlık açısından bakıldığında da ortaya çıkan tablo karanlıktır. Ülkenin en kapsamlı yapıları çevre üretim süreçlerinin büyük ölçüde mimar öznen ve mimari düşünceden yoksun olarak gerçekleştiği görülmektedir. TOKİ öncülüğündeki mekânsal üretim süreçlerinde mimarın oynadığı rol, inşaatın sorunsuz ilerlemesine destek veren teknik ve araçsal bir pozisyondan ibaret görünmektedir. Mimarın disiplin kimliği salt bir teknik insana indirildiği için de sürecin hiçbir anına mimari gündem, eleştirel ve araştırmacı yaklaşım sızamıyor. Zira mimari tasarım, kurumun üretim mekanizmaları içinde bir gereklilik değil, maliyeti arttıran bir “lüks” olarak algılanmaktadır. TOKİ yetkilileri tarafından “toplular konut mantığına aykırı” olarak nitelenen mimari araştırma ise, “hızlı, çok sayıda ve ucuz” üretimi hedef alan süreç içinde yer verilmesi gereksiz görülen bir “kölfe” olarak görülmektedir (www.mimarlikdergisi.com). Açık şekilde görülmektedir ki mimari açıdan gecekondu ile TOKİ konutları arasında bir süreklilik bulunmaktadır. Her iki yerleşim birimlerinin de öncelik bakımında mimari ve estetik kaygı son sıralarda olmuştur.

Sonuç olarak, Türkiye son yıllarda konut sektöründe önemli bir yer edinen ve kamuoyu tarafından sihirli bir kavram gibi algılanan “kentsel dönüşüm” projelerini konuşmaya ve tanımaya başlamıştır. Bu uygulamaların şehri daha planlı, modern ve adeta bir kent görüntüsü kazandıracağı algısı, sanırım yavaş yavaş hayal kırıklığına dönüşmektedir. Çünkü yapılan kentsel dönüşüm projeleri, sadece mekânsal dönüşüm boyutunda kalmakla birlikte sosyal, ekonomik, kültürel fizibilite çalışmaları yapılmamakta ve sorun tüm boyutlarıyla ele

alınmamaktadır. Gecekondulaşmayı önlemek, kentsel dönüşüm projelerini sağlıklı ve faydalı bir şekilde hayata geçirmek ve konutların ticarileşmesini engelleyerek ihtiyacı olan insanlar tarafından verimli şekilde kullanılmasını sağlamak için bazı hususların gereğinden fazla dikkate alınması gerekmektedir. Bu hususlar şöyle sıralanabilir; Gecekondu ve kentsel dönüşüm öncesinde, bölgenin sosyoekonomik durumu, kültür haritası, kimlik dönüşümü ve insanların ihtiyaçları temel alınarak oluşturulacak raporlarla, konut üretimini bu minvalde temin etmek. Çalışmada önemle vurgulanmak istenen, konut üretiminde nicelik boyutunun aşılp, niteliğin de dikkate alınmasının gerekliliği, TOKİ uygulamalarının doğal, ekolojik ve kültürel değerleri ortaya çıkaran kimlikli bir mimarlık anlayışı çerçevesinde daha yaşanabilir ve kaliteli çevreler oluşturmaya yönelmesinin olumlu olacaktır. Bu faktörler göz önünde bulundurulmadan yapılan TOKİ konutları nitelik bakımında gecekonduların şekil değiştirerek devam etmesi anlamını taşıdığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ataöv Anlı, Osmay Sevin (2007). *Türkiye’de Kentsel Dönüşüme Yöntemsel Bir Yaklaşım*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, Sayı: 2007/2
- Bal, Hüseyin (2015). *Kent Sosyolojisi*. İstanbul: Sentez Yayıncılık
- Bayraktar, Erdoğan (2013). *Şehirlerin Dönüşümü*. İstanbul: İmak Ofset
- Bekir, Cantemi. (2013). *Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İstanbul’un Mekan ve Sosyal Yapı Dönüşümü (1946-1960)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul
- CAN, İ., ÇİCEK, C. (2012). *Gecekondulaşma, Kentsel Dönüşüm ve Toki Konutlarının Ticarileşmesi: Kars Örneği*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı. 9 ss.37-61.
- Çeker, Ali, Belge Rauf (2015). *İstanbul’da Kentsel Dönüşüm Kapsamında Gerçekleşen Bir Olgı: Soylulaştırma*. Ankara: Türk Coğrafya Dergisi
- Dündar, Pınar, Ergun, Dilek, Kurses, Murat (2007). *Manisa’da Bir Gecekondu Bölgesinde 5 – 16 Yaş Grubunda Enürezis Nokturna (Alt İslatma) Sıklığı Ve İlişkili Faktörler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2,
- Erder, Sema (1996). *İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Erman, Tahire (2016). *“Mış Gibi Site”, Ankara’da Bir TOKİ-Gecekondu Dönüşüm Sitesi*. İstanbul: İletişim Yayınları
- İçli, G. (2011). *Kentsel Dönüşüme İlişkin Sosyolojik Bir Değerlendirme – Denizli Örneği*. Denizli: Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (online www.sobiad.org/eJOURNALS), Cilt: 3, No: 1
- Keleş, Ruşen (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Yayınları
- Keleş, Ruşen (2014). *100 Soruda Türkiye’de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*. İstanbul: Cem Yayınevi
- Kentsel Dönüşüm Çalıştayı Sonuç Raporu, 2014

Kıray, Mübeccel (1982). *Gecekonducular*. Ankara: Toplum Bilim Yazıları. Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Toplum Bilim Araştırma Merkezi Yayınları

Kıray, Mübeccel (1982). *Toplumsal Değişme ve Kentleşme/Kentle Bütünleşme Sorunu, Kentsel Bütünleşme*. Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları

Tekeli, İlhan (2009). *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Tuna, K. (2010). *İstanbul'un Sosyolojik Dönüşümü, Şehir ve Kültür: İstanbul*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü

Türkdoğan, Orhan (2015). *Gecekondu ve İnsan*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları

<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=392&RecID=3443>
Erişim Tarihi 05.04.2017.

<http://www.milliyet.com.tr/yaylada-imar-barisi-kacak-gundem-2713199/> Erişim Tarihi 28.08.2018.